

Gecse Géza

Az ukrán államiság – az orosz, a szovjet és az ukrán államnemzeti törekvések tükrében 1917–1991

Előzmények – Az ukrán népnév dominánssá válása és az ukránok politikai aktivitásának kezdetei

Talán a 300 éves tatár igának volt a legjelentősebb szerepe abban, hogy a kora középkori Kijevi Rusz egykori területén élő keleti szláv törzsekből a 17. századra (nagy)orosz, kisorosz (ukrán) és fehérorosz (belarusz) nép, illetve nemzet alakult. A zaporozsjei kozákok Szentpétervárral való levelezését az orosz fővárosban ekkor már oroszra kellett fordítani, máskülönben előfordult, hogy sem a cár, sem a környezete nem volt képes megérteni, hogy a kozákok mivel fordultak hozzá. Az Orosz Birodalom és a Lengyel Királyság határterületén (Ukrajna) elhelyezkedő, a Magyarországon a hajdúkéhoz hasonló jogállású kozákok mint jellegzetes népesség a Zaporozsjei Szics területén éltek, de a Krími Kánság bekebelezését követően a Zaporozsjetől délre elhelyezkedő, ritkábban lakott területekre legnagyobb számban leginkább ők vándoroltak be, így a Novorosszijiának, Új-Oroszországnak nevezett terület meghatározó etnikumává immár ők váltak – az egyetlen Krím-félszigetet leszámítva. A Krím-félszigeten ugyanis a 19. század közepéig a tatárok számítottak az abszolút többségnek. Az oroszok viszont 70 év alatt dominánssá váltak mellettük.¹

Valamennyien, vagyis az oroszok, az ukránok és a belaruszok saját magukat tartották a kijevi Oroszország igazi örökösének! Vallásukat tekintve valamennyien

¹ Van forrásunk, amely már az 1897-es orosz népszámlálás idejére teszi az orosz többség kialakulását a Krím-félszigeten. Lásd *Ethnic Composition of Crimea* [é. n.]. Online: <https://iccrimea.org/population.html>. Megint más források az 1920-as évek elejére. Lásd Wikipedia: *Crimea*. Online: <https://www.wiki/33xP>.

pravoszlávok voltak – leszámítva a Lengyel Királyságban élőket, akiknek a jelentős része 1596-ot követően görögkatolikus hitre tért.²

A 19. század közepén főként az orosz fővárosban munkálkodó Tarasz Sevcsenko költészetével jelentősebb szerepet játszik az ukrán irodalmi nyelv elismertetésében, mint a magyaréban Petőfi Sándor és Arany János együttvéve. De a főként oroszul író Gogol az ukrán kultúra népszerűsítőjeként majdnem annyit tett, mint az előbb Kijevben, majd Szentpéterváron tanító történész, Mikola Kosztomarov. Kosztomarov népszerű történeti munkáiban azt fejtegette, hogy a keleti szlávok történelmében a föderalizmus volt a meghatározó, amelytől a moszkvai Oroszország külső kényszer, a tatár befolyás hatására tért el a centralizáció irányába. Meggyőződése szerint az ukrán fejlődés volt a normálisnak tekinthető!³

A Habsburg Monarchia területén született Mihajlo Hrusevszkij történész, aki a Habsburg Monarchiában és Oroszország területén folytatta jelentős kultúraszervező tevékenységét, emellett jelentős történetírói életművet tudhat magáénak. Hrusevszkij a kijevi orosz állam és a kozákok hagyománya mellett a Halics-Volhíniai Fejedelemséget tartotta az ukrán állam valódi elődjének. Hrusevszkij emellett az orosz дума ukrán frakciójában is aktív politikai-tanácsadói szerepet vállalt, és 1917-ben őt választották a kijevi parlament, az ukrán Rada elnökének. Később emigrált, de hamarosan mégis visszatért a Szovjetunióba, ahol 1934-ben máig tisztázatlan körülmények között 68 évesen halt meg.⁴

A Habsburg Monarchiában a rutének vagy ukránok kulturális élete 1869 után indult igazán virágzásnak, ami ordító ellentmondásban volt oroszországi nemzettestvéreik helyzetével. Oroszországban ugyanis nem ismerték el önálló nemzetnek az ukránt!⁵

Ugyanebben az időszakban a Habsburg Monarchia területén, Galíciában a lembergi egyetemen az ukrán kultúra virágzott. Az ukrán nyelv elterjesztéséhez

² A Magyarország északi és északkeleti részén élt keleti szláv népesség, a ruszinok mintegy háromnegyede Mária Terézia idején vette fel a görögkatolikus hitet. Bár ukrán álláspont szerint a ruszinok ukránok, nem lehet kizárni önálló nemzetté alakulásukat. A kárpátaljai görög katolicizmus kialakulásáról lásd BONKÁLÓ 1940: 144–148.

³ Lásd Wikipedia: *Костомаров, Николай Иванович*. Online: [https://w.wiki/65\\$U](https://w.wiki/65$U).

⁴ Lásd Wikipedia: *Михайло Szerгійович Хрущевський*. Online: [https://w.wiki/65\\$V](https://w.wiki/65$V).

⁵ Valujev belügyminiszter 1863-ban titkos rendeletben például betiltotta a „kisorosz nyelven való” könyvnyomtatást. 1876 májusában II. Sándor cár Emsben kiadott, szintén titkos rendeletében nem csupán megismételte Valujev 1863-as intézkedését, hanem a „kisorosz” nyelven született kiadványok behozatalát, illetve használatát is megtiltotta. Az Orosz Birodalomban egyébként a – Habsburg Monarchiában az ukránok mozgalmát támogató – görögkatolikus egyház működése 1905-ig szintén be volt tiltva, és azóta sem tud szárnyra kapni! Lásd *Az ukrán nemzeti mozgalom* [é. n.].

jelentősen hozzájárultak azok, akik a Proszvita egyesület 1868-as leMBERGI megalakítását követően fejtették ki tevékenységüket!⁶

Egyébként nemcsak az orosz államhatalom, hanem a 19. század második felében népszerűvé váló orosz nacionalista társadalmi mozgalom, a pánszlávizmus sem ismerte el az ukrán mint önálló nemzet létét. Az 1867-es moszkvai szláv etnográfiai kiállításon például csak a Habsburg Monarchia területéről érkező „kisoroszkok”, vagyis az ukránok vehettek részt, de ők is csak mint „oroszkok”!⁷

Ukrajna mint fogalom, illetve az ukrán mint népnév népszerűségének a kialakulása is ekkori keltezésű! Ugyanis az Ukrajna vagy az ukrán mint népnév használatával lehetett hangsúlyozni a Kisoroszország (Malorosszija) fogalom vagy a kisoroszk (maloroszk) mint nyelvjárás tarthatatlanságát. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő rutének pont oroszországi nemzettestvéreik hatására az 1890-es évektől kezdték el szintén ukránnak nevezni magukat, és ettől kezdve vált általánossá az ukrán mint népnév.⁸

Az 1904–1905-ben japánoktól elszenvedett háborús vereség által okozott belpolitikai válság nyomán II. Miklós cár és környezete liberalizálással, kvázi parlament, a Duma létrehozásával próbált kiutat találni.

Ennek köszönhető, hogy az ukránok politikai tényezőként is megjelenhettek az Orosz Birodalom életében. A Dumában ukrán frakció alakulhatott, amely létszámát tekintve nem volt sokkal kisebb, mint a lengyel. Ráadásul az orosz liberálisok ekkorra felismerték a „rég *pánszlávizmus*” lengyelekkel kapcsolatos álláspontjának tarthatatlanságát, ezért a szlávok összefogását hirdető orosz nacionalista mozgalomnak – pont a pánszlávizmus rossz emlékét elkerülendő – a *neoszláv* nevet adták. Három kongresszusukról, 1908-ban Prágából, 1910-ben Szófiából és 1911-ben Belgrádból, ez alkalommal viszont nem a lengyelek, hanem az ukránok és a belaruszok hiányoztak. Politikai törekvéseikben azonban volt egy kérdés, amely a 20. század elején élő szlávokat megosztotta. Sem az ukránok, sem a belaruszok, de a horvátok vagy a szlovének sem tudtak mit kezdeni a neoszlávok németellenességével!⁹

Nem használt a pánszlávizmus közkeletességének, hogy Galíciában és Kárpátalján az orosz kormánykörök az ott élő görögkatolikus szláv lakosságot igyekeztek az ortodoxia hívévé tenni.¹⁰ 1914-ben és 1915-ben, amikor az orosz hadseregnek

⁶ Kulturális egyesület volt. Magyarul a proszvita felvilágosodást jelent. Lásd KRAVTSIV et al. 1993.

⁷ CZÖVEK 1993.

⁸ A „maloroszk” elnevezés háttérbe szorulásáról és az ukrán népnév uralkodóvá válásáról lásd Brian J. Boeck tanulmányát: BOECK 2004–2005.

⁹ RÁTZ 2000: 244–249.

¹⁰ Az orosz Bobrinszkij jobboldali Duma-képviselőként szorgalmasan járta Ausztria–Magyarország ruszin- és ukránlakta vidékeit. Orosz politikusként élesen szemben állt az önállóságra

sikerült a keleti frontot áttörnie, erőszakos pravoszláv térítőmunkába kezdtek, és így meg is utáltatták a helyi ukránság jelentős részével magukat.

Ráadásul a világháború során – az előzetes orosz reményekre rácsafolva – 1915 nyarát követően nem Oroszországnak, hanem a központi hatalmaknak sikerült ellenőrzésük alá vonni az ukránok lakta terület jelentősebb részét.

Az ukrán autonómiától az ukrán függetlenségig (1917. március – 1918. február)

Az 1917-es februári forradalom kitörését követően az Oroszországban kormányt alakító liberálisok, októbristák és eszerek 1917 márciusában a lengyelek számára biztosították az autonómiát, de az ukránok törekvései váratlanul érték őket. Pedig a 48 fős ukrán képviselői frakció a dumában közel akkora volt, mint a lengyeleké! Ráadásul egy 100 ezres autonómiapárti tüntetést követően 1917 márciusában Kijevben meg is alakították a Központi Radát, amelynek emigrációból hazatért elnöke Mihajlo Hruszevszkij lett. A petrográdi Lvov-kormány álláspontja szerint orosz részről a forradalom győzelme miatt a háború immár „forradalmi honvédő küzdelemmé változott”. Az ideiglenes kormány mellett azonban szerte az országban – és így a fővárosban is – szovjetek, azaz tanácsok alakultak. Kettős hatalom alakult ki. A tanácsok döntő többsége viszont – az orosz kormánnyal ellentétben – nem volt háborúpárti. Az orosz politikai pártok vezetői közül az egyetlen, aki következetesen az azonnali békekötés programját vallotta – a bolsevikoké volt. A Pétervárra emigrációból 1917 áprilisában hazatérő Lenin fáradhatatlan agitációba kezdett a háború ellen. 1914-ben megfogalmazott programja semmit sem változott: „az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni.”

A Rada és a Kerenszkij-kormányzat között közben feszültség alakult ki, amelyben szerepet játszott, hogy ugyan a petrográdi vezetés kormányzók helyett már komisszárokat irányított Ukrajnába, ők azonban túlnyomórészt orosz nemzeti-ségűek voltak. 1917 áprilisában az Összukrán Haditanács Ukrán Általános Katonai Bizottságot hozott létre, amelynek vezetőjéül Szimon Petljurát választotta meg. Itt is sajátos kettős hatalom alakult ki, amelyet a Központi Rada oly módon oldott fel, hogy létrehozta 1917. június 23-án a Központi Rada Titkárságát. A Rada szerint a fronton lévő csapatok ukrán katonaságából ukrán alakulatokat kellett volna

törekvő ukrán nemzeti mozgalommal, és Szentpéterváron az orosz közvélemény valósággal ünnepelte tevékenységét, amivel nálunk a külügyminiszter Aehrenthal, a belügyminiszter és még Galícia kormányzója is tisztában volt. Részletesen ír róla TEFNER 2007: 548–554.

alakítani, amit a Kerenszkij-kormányzat – a hadsereg egységének szükségessége mellett érvelve – mereven ellenzett. Az ideiglenes kormány 1917. júliusi sikertelen offenzíváját követően Oroszországban viszont politikai válság alakult ki, amelynek eredményeként néhány hét múlva, novemberben az orosz fővárosban a bolsevikok vették át a hatalmat. Eközben azonban a központi hatalmak a balti térség mellett nemcsak Bukovinába, hanem mélyen Ukrajnába is benyomultak. Petrográd elfoglalását tervezték, amikor a bolsevikok 1917. december 3-i kezdeményezésére hamarosan megindultak a fegyverszüneti tárgyalások Breszt-Litovszkban.

A Központi Rada leginkább a magyar történelemből ismert 1918-as Nemzeti Tanácsra hasonlít, hiszen nem választások alapján jött létre, viszont magát a nemzet képviselőjének tartotta. A helyzet annyiban lett más 1917 decemberében, hogy mivel Ukrajnában is parlamenti választásokra került sor, ettől kezdve a Központi Rada helyzete és szerepe legitimmé vált, jóllehet hatalmát az ország területe felett ezt követően sem volt képes szilárdan kiépíteni.

Az ukránok értesültek a béketárgyalásokról, és jelezték a központi hatalmaknak, hogy Ukrajna képviselőire csak ők jogosultak. Felajánlkozásuknak a központi hatalmak örültek, hiszen úgy gondolták, hogy ukrán segítséggel a szovjet küldöttségre nyomást tudnak majd gyakorolni.¹¹

Így is lett: az 1918. január elején Breszt-Litovszkban folytatott tárgyalásokon Lev Trockij nem kifogásolta az (ukrán) Központi Rada képviselőjének jelenlétét, ami az ukrán függetlenség szovjet részről történő hallgatóságos elismerését jelentette. Még akkor is, ha ezt megelőzően 1917. december 24-én, a szovjetek I. összukrán kongresszusán az ukrajnai bolsevikok kimondták, hogy Ukrajna területén a hatalmat kizárólag a szovjetek birtokolják. Az Ukrán Népköztársaság vezetői erre 1918 januárjában, az ukrajnai bolsevikok támadását követően kihirdették Ukrajna függetlenségét.

1918. február 9-én a központi hatalmak és az Ukrán Népköztársaság között megszületett az úgynevezett „kenyérbéke”, amelynek értelmében Ukrajna 1 millió tonna gabonát szállított volna a központi hatalmaknak, amiért cserébe a Habsburg Monarchia részét képező Galíciában ukrán tartományt szerveztek volna!¹²

Miután Trockij nem volt hajlandó aláírni februárban a békefeltételeket, a bolsevikok rosszabb feltételek mellett 1918. március 3-án írták alá a békét.

A szovjet kormány részére azért volt érzékeny pont Ukrajna elvesztése, mivel az Orosz Birodalom szén- és vastermelésének közel háromnegyede, a gabonatermés

¹¹ A korábbi német elképzelésekhez képest Ukrajnával ugyanis eredetileg nem számoltak. Lásd LENGYEL 1975: 72–74.

¹² Lásd GEBEI 2018.

nagyobbik része innen származott. Az ukrán területek ettől kezdve a központi hatalmak, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia katonai megszállása alá kerültek. De Volodimir Vinnyicsenko és Szimon Petljura végül nem tudta teljesíteni gabonaszállításról szóló vállalását, ezért 1918 áprilisától a németek a konzervatív Pavlo Szkoropadszkijt bízták meg a terület igazgatásával, aki hivatalnokaival „hetmanátust” hozott létre.¹³ De még ezt megelőzően, a breszt-litovszki békeszerződés aláírása után Románia elfoglalta Besszarábiát.

Szkoropadszkij hetmanátusa (1918. április – 1918. november)

Szkoropadszkij kozák hadosztályok létrehozásával hadseregszervezésbe fogott, ukrán iskolákat nyitott, ukrán nyelvű folyóiratokat és újságokat alapított, továbbá megalakította az Ukrán Tudományos Akadémiát. Emellett bevezette az ukrán fizetőeszközt, a hrivnyát. Amikor viszont a császári Németország – 1918. november 11-én – letette a fegyvert, az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság 1918. november 13-án határozatában hatályon kívül helyezte a breszt-litovszki békét.

A németek fegyverletétele után a Piłsudski vezetése alatti Lengyelország viszont súlyos fejtörést okozott a bolsevikoknak, mert Piłsudskiék 1918. november 14-e után háborút indítottak Ukrajna területéért, amelyet a bolsevikok a sajátjuknak tekintettek.

Az Ukrán Népköztársaság harca a függetlenségért (1918. november – 1921. március 18.)

1918. november 14-én Volodimir Vinnyicsenko, Szimon Petljura és társaik direktóriumot alakítottak, amely az Ukrán Népköztársaság újraalakítását tűzte ki céljául, majd Kijevbe mentek, ahol Volodimir Csehivszkij lett a miniszterelnök.

Kelet-Galíciában közben kikiáltották a Nyugat-Ukrán Köztársaságot, amely kimondta az Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozását. Odesszát 1918 decemberében viszont a franciák szállták meg.

¹³ A hetman katonai cím, a Lengyel–Litván Unióban a fegyveres erők főparancsnoka, a király távollétében a hadvezér. Erre hivatkoztak az „új” kormányzati forma bevezetésekor Ukrajnában. Lásd Wikipedia: *Hetman*. Online: [https://w.wiki/65\\$c](https://w.wiki/65$c).

Komolynak mondható fegyveres erő csak Józef Pilsudski kezében volt, aki 1919-ben Lemberg környékét, vagyis a Nyugat-Ukrán Köztársaságot elfoglalta, majd ezt követően Nyugat-Belarusz területén nyomult előre.

Egyébként – az orosz fehér emigráció Oroszország kedvezőbb háború utáni határaival kapcsolatos törekvéseihez hasonlóan – az ukránok is küldtek ki delegációt Párizsba, a versailles-i konferenciára, hogy elismertessék Ukrajnát a győztes nagyhatalmakkal, de nem jártak sikerrel.¹⁴

Miként az oroszok esetében, nyilvánvaló szerepe volt ebben az Ukrajna területén is uralkodó kaotikus viszonyoknak. Egy példa a sok közül: főként Ukrajna déli részein harcolt mindenki ellen az anarchokommunistaként jellemezhető Nesztor Mahno. Előfordult, hogy szövetekezett a bolsevikokkal a Krímben harcoló fehérek ellen, hogy aztán 1920 novemberét követően ismét a bolsevikokkal éleződjenek ki a harcai. Mahno 1921 augusztusáig volt képes ellenállni, amikor Romániánál aztán elhagyta Ukrajna területét.

Közben az ukrán nemzetieknek távozniuk kellett Kijevből, mert azt a bolsevikok elfoglalták. A Népbiztosok Tanácsának elnöke 1919 januárjától Hrisztian Rakovszkij lett. A bolsevikok persze a hadikommunizmus bevezetése miatt Ukrajnában nem tudtak népszerűvé válni. Igyekezve kihasználni ezt Szimon Petljura 1919 decemberében az együttműködés reményében felkereste Pilsudskit. Ennek is betudható, hogy a lengyelek 1920 májusában már Kijevben harcoltak, ahol viszont sem saját hatalmukat, sem Petljuráét nem voltak képesek stabilizálni. Sőt, a szovjetek forradalmat exportáló hangulata oly magasra szökött, hogy 1920 augusztusában a lengyeleknek épphogy sikerült Varsó alatt megállítaniuk a Vörös Hadsereg egységeit, amelyek – eredeti szándékaik szerint – Berlinig törtek volna előre!¹⁵ Hiába jártak a lengyelek a bolsevikokkal szemben sikerrel, Ukrajna változatlanul nem volt képes megállni a lábán. Petljura nem tudta tartani Kijevet, ezért emigrációba kényszerült. Így aztán, miközben Lengyelország 1921 márciusában a rigai békében el tudta fogadtatni követeléseit Moszkvával, Ukrajnában végül mégis a bolsevikok vették kezükbe az irányítást! Sikerükben szerepet játszott, hogy közben szakítottak a hadikommunizmussal. De a háború és a polgárháború viszonyai között Ukrajna eddigre teljesen kizsigerelődött. Az országban 6 millióan éheztek, és 1,5 millióan bele is haltak az éhínségbe. A szovjet kormánynak 700 ezres hadsereget sikerült mozgósítania Ukrajna elfoglalása érdekében.

¹⁴ Lásd GECSE 2022.

¹⁵ Erről szól a 2011-ben közreadott *Bitwa Warszawska* című nagyszabású lengyel film.

Ennek eredményeként 1922. december 30-án aztán Oroszország, Belarusz és a Kaukázusontúli Szovjet Köztársaság mellett végül Ukrajna lett a Szovjetuniót létrehozó bázisállamok egyike.

Ukrán államiség – szovjet keretek között (1922)

Nemcsak Ukrajnáról, hanem a többi három szovjet köztársaságról is el lehet mondani, hogy városlakóinak döntő többsége orosz nemzetiségű volt.¹⁶

Ukrajnát 1922-ben a következő történelmi tartományokból hozták létre: a Zaporozsjei Szicsnek nevezett, eredetileg a Lengyel Királysághoz tartozó területből, a Krími Kánság és az Orosz Birodalom közötti határterületből, amely Oroszországhoz 1654, illetve Kijevvel együtt folyamatosan 1667 óta tartozott mint „Balparti” (vagy Kelet-) Ukrajna. Az 1774 és 1792 között az Oszmán Birodalommal vívott háborúkban Oroszország megszerezte a Fekete-tenger északi partvidékét, amelyet Novorosszijiának, vagyis Új-Oroszországnak kereszteltek el.

Ezenkívül idetartozott a „Jobbparti” (ma már Központi) Ukrajnaként ismert terület, amely Lengyelország második felosztásakor került orosz birodalmi fennhatóság alá, valamint a Volhíniai Kormányzóság egy része, amely Lengyelország harmadik felosztásakor, 1795-ben került Oroszországhoz. Idecsatolták 1922-ben Rosztov-na-Donu, Taganrog, Sahtyi és Gukovo környékét, amelyet viszont 1924-ben visszacsatoltak Ukrajnától Oroszországhoz.¹⁷

Viszont 1924-ben a mai Dnyeszter Menti Köztársaságot leválasztották Ukrajnáról, és területén létrehozták a Moldvai Köztársaságot, amelyet később, 1940-ben a Romániától elcsatolt Besszarábia nagyobbik részével egyesítettek. 1940-ben viszont Romániától elcsatolták Dél-Besszarábiát, vagyis a Budzsákot, és Észak-Bukovinával együtt Ukrajnához csatolta a moszkvai kormányzat. Fontos adalék, hogy 1934-ig Ukrajna fővárosa Harkov volt, és csak ezt követően lett az Kijev.

Az 1920-as években az Ukrán SZSZK Kommunista Pártjában harmadannyi volt az ukrán nemzetiségű párttag, mint amennyinek a lakosság számaránya szerint lennie kellett volna.

¹⁶ Harkovban, amely ekkor Ukrajna fővárosa volt, csak az 1920-as évtized végére lett akkora az ukránok száma, mint az oroszoké.

¹⁷ Lásd erről Sz. BÍRÓ 2021. Érdemes továbbá hozzátenni, hogy Ukrajna 1920-as években bekövetkezett határváltozásairól – tudomásom szerint – eddig még nem született részletes magyar összefoglaló.

Nemzeti-nemzetiségi szempontból a szovjet időszak vívmányai közé tartozik, hogy megvalósult az ukrán nyelvű közoktatás, a hadseregben ukrán lehetett a vezényleti nyelv, az Ukrán Tudományos Akadémia működését biztosították, és egyetemek alakultak, ahol szintén ukránul folyt az oktatás, vagyis mindaz, amit Szakoropadszkij rendszere már biztosított az ukránoknak.

A korenizacija és a holodomor (1923–1933)

A párt vezetői ennek ellenére az 1920-as években is főként oroszok voltak, akiknek egy része hajlandó volt megtanulni ukránul, de sokan voltak, akik nem. Mivel az oroszok vezető posztokon belüli általános túlreprezentáltsága nemcsak Ukrajnára volt jellemző, ezért a kommunista párt igyekezett 1923-tól a nemzetiségiek, így az ukránok arányát a közigazgatásban és az állami, illetve a pártszervezetekben emelni. Ezt a politikát „gyökeresítésnek”, vagyis korenizacijának nevezték az akkori Szovjetunióban.¹⁸

Ezt a törekvést és a szovjet korszak ukrainai politikáját értékelve az emigráns Vinnyicsenko cikket írt arról, hogy az ukrán nemzeti törekvéseket a szovjet hatalom végül is megvalósítja, amire korábban, az Orosz Birodalom fennállása idején nem volt példa. Erre Vinnyicsenkónak a szovjet hatóságok felajánlották, hogy térjen haza, és vegyen részt az ukrán kormány munkájában. Vinnyicsenko moszkvai tárgyalásai során azonban végül mégiscsak arra a következtetésre jutott, hogy az orosz bolsevikok – sajnos – a nagyorosz sovinizmus talaján állnak. 1924-ben Hruszevszkij is visszatért az emigrációból Ukrajnába. Az ő viszonya a szovjet hatóságokkal csak később romlott meg. A „korenizacija” eredményeként közben folyamatosan nőtt az ukránok aránya a közigazgatásban.

Ez a politika 1932-től kezdve változott meg, amikor a hivatalos politika orosz államnacionalista elemekkel dúsította a proletár internacionalizmust, háborút hirdetve a nem orosz nacionalizmusok ellen.

Lenin 1924. január 21-én halt meg. Ebben az évben született meg a Szovjetunió első alkotmánya. A Szovjetunió föderatív szerkezetű államként jött ugyan létre, amelyben viszont meghatározó a pártirányítás volt, amely az állami struktúrákat formálissá tette.

¹⁸ Vlagyimir Kruglov közigazgatási szempontból is áttekinti, hogy mit jelentett a *korenizacija* a Szovjetunióban az 1920-as években. Lásd KRUGLOV 2020: 83–121.

1932–1933-ban 7 millió ember halt éhen a Szovjetunióban, akik között bár oroszok és kazahok is voltak, mégis a legnagyobb részük ukrán volt! (Holodomor – ukránul éhhalál.) Máig vita folyik arról, hogy mennyiben volt e politika kifejezetten ukrán-ellenes irányultságú, vagy a „szokásos” szovjet ostobaság következménye.

Bár hivatalosan Moszkvában nem szakítottak a „korenyizacija” politikájával, viszont 1933-at követően a burzsoá nacionalizmus elleni harc erősödött, amelynek során már nem az orosz nacionalizmus volt a célpont. Az ukrainai párt- és állami szervezetekben ettől kezdve ismét folyamatosan nőtt az oroszok aránya. 1938 áprilisától kilenc évig Nyikita Szergejevics Hruscsov lett az ukrainai KB első titkára, és az ott zajló oroszosító politikában ő is fontos szerepet játszott.

A Munkás-Paraszt Vörös Hadseregben 1938 tavaszán az addig fennálló nemzetiségi egységeket megszüntették, és a nemzetiségi iskolákban a második osztálytól kötelezővé tették az orosz nyelv oktatását.

Szovjet-Ukrajna területi gyarapodása (1939–1941)

A Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében 1939-ben Kelet-Galícia Lemberg-gel együtt, amely Lengyelország része volt, Ukrajna része lett. Észak-Bukovinát és Besszarábiát egy évvel később, 1940 júniusában foglalta el a Szovjetunió. Ezek közül Észak-Bukovinát, Dél-Besszarábiát, vagyis a Budzsákot Ukrajnához csatolta.

1941. június 22-ét, a németek támadását követően Moszkva a háborút nem kizárólag az orosz államnacionalizmussal dúsitott proletár internacionalizmus, hanem immár a pánszlávizmus szellemében szervezte. A marxizmus-leninizmus szellemében azért persze igyekeztek különbséget tenni az új „demokratikus” és a régi „reakciós” pánszlávizmus között, aminek a háború későbbi szakaszában lett jelentősége, hiszen a háború folyamán a német csapatok nemcsak Ukrajna, Belarusz, a Baltikum, valamint a Kaukázus előterét, hanem az európai Oroszország jelentős részét is ellenőrzésük alá vonták. Mindemellett a sztálini vezetésben a háború idején erősödött az a meggyőződés, hogy a harcok során az egyetlen nép, amelyre számíthatnak, az orosz, de mellette hangsúlyozták a többi szláv nemzet szerepét is. Bár az ukránok is szlávok voltak, és mint azt mi is megtapasztaltuk, a Vörös Hadsereg keretében Magyarországon is a 2. és a 3. ukrán front katonáival találkozhattunk, ugyancsak jelentős volt az ukrán részvétel a szovjetellenes harci tevékenységekben. Itt most ne is annyira a Galícia SS-hadosztály német irányítás alatt tevékenykedő ukrán katonáira, hanem sokkal inkább Sztepan Bandera OUN-jára vagy UPA-jára,

Ukrán Nacionalista Pártjára, illetve az Ukrán Felkelő Hadseregére gondoljunk. Bandera és hívei nem csupán a németek és a szovjetek ellen harcoltak, hanem a lengyelek ellen is. A háború befejező szakaszában és azt követően pedig a hangsúly áthelyeződött a szovjet belügyi alakulatok elleni akciókra.

A történelmi előzmények ismeretében tehát nem kell csodálkoznunk azon, hogy az ukrán lakosság jelentős része 1941-ben sóval és kenyérrel, vagyis felszabadítóként fogadta a német csapatokat. A kisebb népek közül ugyanígy cselekedtek a krími tatárok, a csecsenek és még további öt nép, amelyet a moszkvai vezetés erre való hivatkozással 1944 során deportált.

Sztálin ki is jelentette, hogy amennyiben a kollaboránsokat kivétel nélkül mind megbüntették volna, az egész ukrán népet ki kellett volna telepíteni! Az ukránokat pusztán nagy lélekszámuk mentette meg ettől a sorstól – egyszerűen nem volt hova deportálni őket a Szovjetunió területén.

Szláv vonalon ugyanekkor azért Sztálin igyekezett az ukránokat megosztani, és jelentős részüket megnyerni. Ezért a Moszkvai Össz-Szláv Bizottságban az ukránoknak is jutott hely. Nem is akármilyen! A szervezet egyik kulcsalakja az ukrán kommunista drámaíró, Alekszandr Kornyejcsuk lett. A Szovjetunió Szláv Bizottságában, amelyet 1947 márciusában Moszkvában újjászerveztek, Alekszandr Pallagyint, az Ukrán Tudományos Akadémia elnökét alelnökké választották. A szovjet pánszláv mozgalom jelentősége, amikor Moszkva és Belgrád viszonya hirtelen megromlott, 1948 nyaratól mérséklődött ugyan, de a kulturális életben továbbra is hallathatták hangjukat.

Kárpátalja – Szovjet-Ukrajna része (1945)

Avgusztin Volosin ungvári görögkatolikus pap, a két világháború közötti prágai parlament ruszin képviselője, tudatát tekintve ukrán nacionalista 1939. március 14-én Huszton kikiáltotta Kárpát-Ukrajna megalakulását. Ennek a nemzetiszocialista ukrán Piemontnak vagy miniállamnak lett volna a feladata, hogy az önálló ukrán nemzetállamot a későbbiekben felépítse. A magyar politikát formáló elitnek, közte Teleki Pál magyar miniszterelnöknek ez a gondolat nem nyerte el a tetszését, a magyar honvédség ezért elzavarta a magukat ukránokként reklámozó szics-gárdistákat. Volosin Prágába menekült, ahonnan a háború végén a szovjetek a moszkvai Butirszkaja börtönbe vitték, ahol 1945 júliusában meg is halt, mint oly sokan mások is, akik odakerültek.

Kárpátalja így végül csak a II. világháborút követően, Magyarország birtokából került szovjet–ukrán fennhatóság alá – hivatalosan előbb egy 1945-ös csehszlovák–szovjet egyezmény, majd az 1947-es párizsi békeszerződés révén.

Ami a szovjet fennhatóságot és az éhínségeket illeti, úgy tűnik, hogy a két jelenség között van összefüggés. A világháborús emberveszteségeken túl 1946-ban 280 ezer, illetve 1947-ben 520 ezer ember halt éhen Ukrajnában.¹⁹

Sztepan Bandera a háború befejező szakaszában ki tudott jutni Németország nem szovjet ellenőrzés alatti részébe, ahol a szovjet titkosszolgálatnak csak másodszori próbálkozásra sikerült végül 1959-ben Münchenben megöletnie. Ennek is szerepe van abban, hogy Ukrajnában ma sokan nemzeti hősnak tartják, bár alakjának értékelése megosztja az ukrán társadalmat – részben szovjet-, részben oroszellenessége, illetve antiszemitizmusa miatt. Ettől függetlenül az ukrán nacionalista partizánmozgalom egészen 1948-ig érzékenyebb, ezt követően 1956-ig pedig inkább helyi veszteségeket okozott főként Nyugat-Ukrajnában a szovjet belbiztonságnak, amely 1948-ra érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy a kollektivizációt elindítsa. A szovjet hatóságok 1952-ig Nyugat-Ukrajnában a letartóztatott 600 ezer ukránból összesen 200 ezret végeztek ki, 400 ezret pedig vagy börtönbe zártak, vagy a Gulagra deportáltak. Hivatalos NKVD-adatok szerint az UPA egységei 1946 decemberéig 12 ezer szovjet belbiztonsági tisztet öltek meg, és további 2400-nak veszett nyoma.²⁰

A szovjet párt vezetői tudták, hogy „a tömegek tudatának formálására” a filmművészet és a tömegkommunikációs eszközök mellett a közoktatás a legalkalmasabb. Az 1947 utáni időszakban ezért az 1941-ig írt történelemkönyveket kivonták a forgalomból, mivel nem találták azokat eléggé „hazafiasnak”. A forradalom előtti időszak orosz imperializmusát immár – az összes többihez képest ettől kezdve – „kisebbik rosszként” próbálták elfogadhatóvá tenni a nemzetiségek számára. Az ideológiai harc az egyházra is kiterjedt. A galíciai és a kárpátaljai ruszinok körében népszerű görög-katolikus egyházat 1948-ban betiltották, papjaik többnyire valamilyen balesetbe haltak bele, a „szerencsésebbek” pedig néhány évig a Gulagon találták magukat. Az egyre határozottabb oroszosító törekvés a szellemi élet szinte valamennyi területén jelentkezett. 1951-ben az ukrán Vologymir Szoszjura egyik versének *Pravda*-beli bírálata vezette be az ukrán nacionalizmus elleni harcot.²¹

¹⁹ Vannak, akik 2 millióra teszik az éhhalálban a két esztendő alatt elpusztultak számát. Lásd Encyclopedia.com [é. n.].

²⁰ Orosz források szerint az UPA ezenkívül 100 ezer civil lakos haláláért felelős. Lásd Wikipedia: *Українська повстанческа́я армія*. Online: <https://w.wiki/658f>.

²¹ Hans Kohn összefoglalva leírja nemcsak az ukránok, hanem az összes többi nemzetiség elleni szovjet-orosz ideológiai hadjáratot. Lásd KOHN 1960: 304–323.

1952 októberében a XIX. pártkongresszuson harcot hirdettek a nacionalizmus, valamint a kozmopolitizmus ellen, ám 1953 márciusának elején hirtelen elhunyt Joszif Sztálin.

Korenyizacija ismét (1953–1954)

A szovjet tagköztársaságokban Sztálin alakította ki azt a gyakorlatot, hogy a köztársasági első titkár helyettesének, a másodtitkárnak kötelezően orosznak kellett lennie. A másodtitkártól senki sem követelte meg, hogy tanulja meg a helyiek nyelvét és szokásait, ezek az emberek ezért többnyire nem vették a fáradságot, hogy ezt megtegyék. Az első titkár helyi, a „névadó nemzet” vagy „nemzetiség” képviselője, de előfordult, hogy ő is orosz volt, mint 1953 tavaszán Belarusz mellett például Ukrajnában is!

A személyi dokumentumai szerint hivatalosan mingrél (kaukázusi nemzetiség) Lavrentij Berija, a szovjet belbiztonság vezetője – részben azért is, mert Sztálin nacionalizmus ellen indított 1952-es mingrél- és anticionista kampányának egyaránt a célpontja volt²² – Sztálin halálát követően 1953 márciusa után azonnal határozottan a „korenyizacija” fontossága mellett tört lándzsát. Így az eddigre kialakult klasszikus szovjet-orosz államnacionalizmus ezekben az években némileg felpuhult.

A Sztálin halála után 1953. március 5-e és 15-e között megalakult szovjet felső vezetés személyi összetételét illetően ugyan még soknemzetiségű, azonban alárendeltjeik túlnyomórészt már oroszok voltak. 1953. június 12-én Berija volt az, aki az SZKP elnökségében előterjesztette a „szovjet nemzetiségi politika túlkapásai elleni határozattervezet”-et. Ebben hangsúlyosan szerepelt a „korenyizacija”, a helyi káderek megerősítésének, a nemzeti, nemzetiségi jelleg hangsúlyossá tételének a követelése. Ennek eredményeként Ukrajnában és Belaruszban valóban helyi lett a köztársasági elnök. Beriját viszont elvtársai határozattervezetének előterjesztését követően két héttel, 1953. június 26-án letartóztatták, majd agyonlőtték.

De a korenyizációt mint programot ekkor még nem vizsgálták felül. A korábban ukrajnai párttitkárként működő és ott oroszosító politikát megvalósító, 1953

²² Avtorhanov Hruscsov visszaemlékezéseire hivatkozva említi, hogy Sztálin már 1951 végén úgy gondolta: hatalmas veszélybe került. A szovjet állambiztonsági szolgálatot irányító Lavrentij Berija kiváló szervezési képességekkel rendelkezett, és Berija apja mingrél (kaukázusi nép), anyja grúziai zsidó volt. 1951 novemberében, majd 1952 márciusában kezdték el a mingrélügyet „felgöngyölíteni”, amely szerint a „szovjethatalom megdöntése érdekében Grúziában az imperialista hatalmak segítségével nacionalista összeesküvést készítettek elő”. Lásd AVTORHANOV 1976: 122–123.

szeptemberétől első titkári posztot elfoglaló, hatalmában megerősödő Hruscsov zöld utat biztosított az ukrán és belarusz területi bizottsági titkárok, katonatisztek és miniszterek számára.²³

Az ukránnyelvűség jelentősebb visszaszorulására – ennek okán – nem ekkor, hanem majd csak a Brezsnyev-korszakban került sor.

A Krím Ukrajnához csatolása (1954)

Mint ahogy az előzőekből is kiderült, az 1954-ben a meglehetősen ingatag alapokon álló ukrán–orosz viszony megszilárdítása érdekében nagyszabású ünnepségeket rendeztek a perejaszlavi unió 300. évfordulójának megünneplésére. Ennek keretében – az addig az Oroszországi Föderációhoz tartozó – Krím-félszigetet Ukrajnához csatolták. Ennek a döntésnek – geopolitikai megfontolásokon túl – mai ukrán álláspont szerint a racionalitása az volt, hogy a Krím-félsziget ekkor elképesztő mértékben le volt pusztulva.

A Krím-félszigeten ugyan már a 19. század második felére fél évszázad alatt az orosz lakosság aránya megközelítette a tatárokét, de a terület relatív orosz többségűvé csak az 1920-as években vált, és a többi, mai dél-ukrajnai területhez képest szerény volt az ukrán jelenlét. A krími tatárokat 1944-ben a Szovjetunió közép-ázsiai köztársaságaiba deportálták. Rehabilitálásuk és kárpótlásuk mind a mai napig nem történt meg.

A krími tatár közösség az 1990-es években szivárgott vissza a félsziget területére, és a maga 260 ezres létszámával ma a félsziget lakosságának 12%-át teszi ki.

Hruscsov képes volt saját korábbi politikájának felülbírálatára, és a szovjet politika megújítójának számított. Ő volt az első szovjet politikus, aki az enyhülési politika meghirdetése mellett támogatta a gyarmati felszabadító mozgalmakat, egyfajta antiimperialista szerepben igyekezett megjelenni, ezért szívesen alkalmazott a szovjet követségeken főként közép-ázsiai nem orosz diplomatákat, különösen a Közel-Keleten és a muszlim világban, és gyakran vitt magával – utazásai során – képviselőket a Szovjetunió muszlim

²³ Ennek ellenére ki lehet jelenteni, hogy a fennhirdetett szovjet internacionalista politika a két szovjet sláv köztársaság esetében is a gyakorlatban oroszosító politikát jelentett. Lásd a rendszerváltás utáni ukrán művelődési miniszter, az irodalmár egyetemi tanár Ivan Dzjuba könyvének beszédes címét: *Internacionalizmus vagy oroszosítás?* Lásd DZJUBA 1973. A 308 oldalas kötet 1965-ben született meg ukránul. 1968-ban, illetve 1973-ban angolul és oroszul is megjelentették Nagy-Britanniában. Arról szól, hogy az internacionalizmus fügefalevele alatt a Szovjetunió oroszosító politikát valósít meg. 1973 márciusában a bíróság Dzjubát 5 év szabadságvesztésre ítélte. Lásd DZJUBA 1973: 306.

népei közül. A Szovjetunió ugyanis így multietnikus államként jelent meg, amely egyszerre tűnt európainak, ugyanakkor ázsiaiak is. Hruscsov ugyanakkor a szovjettől eltérő nemzettudatok megszüntetésére is törekedett.²⁴

Amennyiben például a finnugor népek helyzetének alakulását keresztül vizsgáljuk, hogy mi történt a Szovjetunióban ezekben az években, megállapíthatjuk, hogy például az 1958-as oktatási törvény mind az anyanyelven folyó oktatást, mind az anyanyelv tantárgyként való kötelező tanítását megszüntette. Az 1960-as években a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának utasítása alapján az első osztálytól áttértek az anyanyelvű oktatásról az orosz nyelvűre. Az anyanyelv tanulása így önkéntessé vált.

Az 1960–1970-es években faluhelyen megszűntek a többségükben nemzeti iskolák, hozzájárulva ahhoz, hogy napjainkra az Oroszországi Föderáció nem orosz nemzeti kisebbségeinek nyelvi perspektívái jelentősen összesűküljenek.²⁵

Hruscsov kalandor külpolitikai akciói (kubai válság), illetve mezőgazdasági politikájának kudarca jelentős mértékben járult hozzá, hogy a szovjet vezetés 1964 őszén megbuktassa, bár eltávolítása a hatalom csúcsáról immár nem járt agyonlövésével.

Hruscsov leváltása után az ukránok és a belaruszok pozíciói erősek maradtak a szovjet vezetésben, amiben szerepet játszhatott az, hogy a Hruscsov elleni összeesküvés egyik fő alakja az ukrán Pjotr Seleszt volt. Ennek is köszönhetően 1970-ben a Politikai Bizottság 11 tagja közül 3 volt ukrán és 1 belarusz. A köztársasági másodtitkárok között – akik ellenőrizték a nemzetiségi pártkáderek tevékenységét – számos ukrán nevű szerepelt. A különleges bizalom jelének kell tekintenünk, hogy ekkor Ukrajnában és Belaruszban ukrán, illetve belarusz volt a másodtitkár. Az orosz vezetők felnövekvő nemzedékében azonban egyre erősödött a nacionalizmus, és a peremvidékeken is izmosodtak a nemzeti mozgalmak. Ezek közül az ukrán kapott nagyobb erőre, átítatva az ukrán értelmiséget, majd Ukrajna bizonyos pártköreit is. Mindez bomlasztotta az említett szláv szövetséget (amely egyébként is csak látszólagos volt, hiszen 1970-ben a KB minden titkára orosz volt). Az ukrán Seleszt leváltását „nacionalista túlkapásainak” bírálata kísérte. Menesztésével Ukrajna elvesztette a Politikai Bizottságban elfoglalt második helyét,

²⁴ Hruscsovot bírálták nemzetiségi politikájáért, mondván, valójában a „helyi sovinizmust” bátorítja, amire a válasz az volt, hogy a Szovjetunióban immár „túlhaladták a nemzeti és kulturális különbségeket”, és – ahogy a XXII. kongresszuson 1961-ben fogalmazott – „már felépítették a szocializmust és hétmérföldes léptekkel haladnak a kommunizmus felé”. Lásd CARRÈRE D'ENCAUSSE 2007: 273–275.

²⁵ A szerző itt P. V. Gabov 2005-ben Sziktivkarban a Komi Köztársaság nemzeti-nyelvi politikájáról megjelent tanulmányára hivatkozik. Lásd PUSZTAY 2006: 29.

amelyet mint második legnagyobb tagköztársaság kapott. Ukrajna mellett hamarsan Belarusz is elvesztette azt a privilégiumot, hogy másodtitkára is ukrán, illetve belarusz legyen.²⁶

A Szovjet Hadsereget a II. világháború után nemcsak nyelvében, hanem hagyományaiiban is orosz, integrált fegyveres erővé változtatták. A kifejezetten az oroszok számára hátrányos népesedési folyamatok miatt²⁷ azonban az 1970–80-as évekre az ország lakosságának ismét csak a fele volt orosz,²⁸ de az ukránokkal és a belaruszokkal együtt a szlávok összesen 72% körüli arányt képviseltek. Az oroszok aránya azonban eközben a tisztikarban 92% körüli volt, vagyis 40%-kal magasabb, mint az egész népességen belül. A népesedési folyamatok miatt nem lehetett megőrizni, hogy mikor válik a helyzet – az oroszok szempontjából – kritikussá.²⁹ Ami a pártapparátust illeti, ugyanezt lehet elmondani – nemzetiségi szempontból a korábnál jóval homogénebb pártelit alakult ki.³⁰

Ráadásul az SZKP párttagságában is jellemzővé vált az oroszok túlsúlya.³¹ Nemcsak abszolút számokban múlták felül bármelyik nemzetiséget, hanem

²⁶ Avtorhanov itt I. A. Kurganov *The Nations of the U.S.S.R. and the Russian Question* Frankfurtban, 1961-ben megjelent könyvére hivatkozik. Lásd AVTORKHANOV 1966: 327.

²⁷ Korrekt összefoglaló Gyóni Gáboré a Szovjetunió etnikai folyamatairól, amelyből kiderül, hogy 1959-ig a Szovjetunió valamennyi köztársaságában hol és milyen arányban nőtt az orosz lakosság számaránya, továbbá az is, hogy alapvetően a muszlim népességrobbanás miatt 1959-et követően főként a déli köztársaságokban hogyan csökkent. Ezek után igencsak érdekes tanulmányának záró megállapítása: „a szovjet nemzetiségi politika »elmélete« és »gyakorlata« is azt bizonyítja, hogy a Szovjetunió történetének orosz etnikai-nacionalista interpretációja nem állja meg a helyét.” Lásd GYÓNI 2009: 77–92; 2011.

²⁸ Hivatalosan 1989-re csökkent az oroszok aránya a Szovjetunió belül 55%-ról 51%-ra. Lásd GYÓNI 2009: 91. Ennek ellenére azért lehet úgy fogalmazni, ahogy én is teszem, mivel a 70-es évektől leállították a nemzetiségi statisztikák közzétételét, így a mortalitási adatokról sincs „hivatalos” ismeretünk.

²⁹ Mivel a szlávok, közülük is főként az oroszok számítottak a Szovjetunió belül „megbízhatónak”, ezért a belbiztonsági alakulatok, a határőr- és a stratégiai rakétaegységek, a légierő, a deszantegységek személyzetét közülük verbuválták. A többi nemzetiséget a gyalogsághoz irányították, de nem lehetett kiszámítani, hogy például a páncélosok között lesz-e bizonyos idő után elég orosz, ukrán vagy belarusz tiszt, illetve katona. Lásd Teresa Rakowska-Harmstone-nak a nemzetiségekről és a szovjet hadügyről szóló tanulmányát: RAKOWSKA-HARMSTONE 1990: 72–88. 1988-tól Gorbacsovék új katonapolitika kialakítását is elhatározták, ami az orosz hegemonia megőrzéséről szólt, ám 1988 decemberében félmillió létszámcsökkenést kellett végrehajtani (RAKOWSKA-HARMSTONE 1990: 91–92).

³⁰ Lásd AVTORHANOV 1979: 193–201; továbbá N. N. 1980-as cikkét: Szovjetunió vagy Oroszország? SZILÁGYI 1989: 158, 160, 161–162.

³¹ Az oroszok 1986-ban a Szovjetunió népességének kevesebb mint 52%-át alkották, ennek ellenére a KB-titkárok 85%-a, a miniszterek 83%-a, a hadvezetésnek a 88%-a orosz volt. Lásd BEISSINGER–HAJDA 1990: 307.

– az örményeket és a grúzokat leszámítva – a Szovjetunió valamennyi nemzetiségénél nagyobb arányban voltak az SZKP tagjai.³²

Problémát jelentett ugyanakkor, amit az 1977-es népszámlálás kimutatott, hogy 45 millió ember, a lakosság több mint 35%-a egyáltalán nem beszélt oroszul.³³

A demokrácia igényének meglete esetén modern társadalomban feszültséghez vezet, amennyiben valakinek az érvényesülése, élete könnyebb, ha az uralkodó nemzethez tartozik, mint ha nem.

És az oroszoknak a belaruszokkal és az ukránokkal való viszonyáról sem igen lehet azt állítani, hogy felhőtlen lett volna, hiszen a gyakorlatban a két keleti szláv nemzet esetében – legalábbis 1972-től – jól kitapinthatóan orosz asszimilációs politika valósult meg.³⁴

Kijevben csupán a gyerekek 23%-át tanították ukránra – miközben a főváros 68,7%-a volt ukrán, és az 1979-es népszámlálás során 52,8%-uk az ukránt vallotta anyanyelvének. 1989-ben még ennél is rosszabb volt a helyzet, hiszen a belarusz gyerekeknek még az ukránokénál is nagyobb, vagyis 77,7%-át jártatták orosz iskolába, és csak 20,6%-ukat belaruszba!³⁵

Az, hogy ennek milyen hatása volt az Ukrajnához tartozó Kárpátalja magyarságára, meg tudható Nyikolaj Rugyenzkij munkásságából.³⁶

Ilyen körülmények között nemcsak a demokrácia, hanem pusztán az egyszerű számviszonyok miatt akár a szovjet hadsereg működőképességének, sőt bevetethetőségének a kérdése is felmerülhetett.

Nézzük csak, hogy mit is jelent ez a valóságban a szovjet hadsereg esetében, amelyben 1989-ben Gorbacsov 1988. karácsonyi 500 ezres létszámleépítését követően összesen 4 258 000 szovjet katona szolgált!

³² 1961-ben az SZKP 9,626 millió tagjából 6,117 millióan voltak oroszok. Az ország összlakosságának átlagosan 4,6%-a volt a kommunista párt tagja. A belaruszoknak és az ukránoknak kevésbé nyílt módjuk arra, hogy a párt tagjai legyenek. Lásd AVTORKHANOV 1966: 171.

³³ Ezen belül a közép-ázsiaiak és a kaukázusiak 50–70%-a, az észtek 71%-a nem beszélte a nyelvet! Lásd RAKOWSKA-HARMSTONE 1990: 75–78.

³⁴ Pjotr Jefimovics Seleszt (1908–1996) az Ukrainai Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára s mint ilyen, az Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Bizottságának a tagja volt 1963 és 1972 között. Jóllehet Berija felfedezettjének számított, de hozzáértése és szorgalma elégnék bizonyult ahhoz, hogy a szovjet titkosszolgálat vezetőjének halála után ne vele együtt bukjon. 1972-es háttérbe szorításának okai között szerepet játszhatott, hogy képtelen volt, vagy nem kívánta Moszkva oroszosító politikáját megvalósítani.

³⁵ Lásd SOLCHANYK 1990: 175–203, különösen 188–189. A tanulmány sorra veszi e politikának az állomásait.

³⁶ A szerzőnek, aki egészen jól megtanult magyarul, egyetlen publikációját emelem ki: RUGYENSKIJ 1982.

Közülük 490 ezren utász-, útépitő alakulatokban, 570 ezren belügyi-rendfenntartó alakulatokban teljesítettek szolgálatot, de a szovjet hadsereg részei voltak a stratégiai rakétaerők, a szárazföldi erők, a légvédelmi erők, a légierő és a haditengerészeti erők is. A szovjet vezetés számára nem volt kérdés, hogy a KGB-s csapatok és a határőregységek személyzetének szlávnak kell lennie. Ugyanez mondható el a stratégiai rakétaerők, a haditengerészet és a légierő legénységéről, amely szintén szláv, leginkább orosz kellett hogy legyen. A többiek lehetnek nem szlávok is akár, akiknek kisegítő szerepet igyekeztek biztosítani. Külön kérdés a tisztikar, ahol a szlávok részarányuknál 20%-kal magasabb arányt képviseltek: 92%-nyian voltak, miközben a teljes népességen belül 72% körül.

A hadsereg-irányítás szempontjából igen súlyos problémát jelenthetett, ha a megbízhatónak tartott orosz vagy szláv népességet a már említett fegyvernemek felszívták, és mondjuk a szárazföldi erőknél a páncélosok személyzetét nem tudták eléggé feltölteni a teljes mértékben megbízhatónak tekintett orosz vagy kisebb mértékben megbízhatónak tartott ukrán vagy belarusz kezelőszeméllyel.³⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy a haditechnikával jól megtámogatott afganisztáni szovjet invázióban nem jelentkezett ez a probléma. De már gondoltak rá, hogy mi történik esetleg akkor, ha a páncélos egységek szovjet Közép-Ázsiából származó személyzete többségbe kerül a páncélos személyzeten belül, és úgy gondolja, hogy nem a muszlim szabadságharcosok, hanem a hitetlen Szovjetunió ellen lenne esetleg jó a tank teljes tűzerejét irányítani.

Tulajdonképpen bekövetkezhett volna az, amitől minden vezetés joggal retteg, hogy saját maga fegyverzi fel az ellenségét.

A Szovjetunió hadserege még az 1980-as évek második felében is a világ legnagyobb létszámú hadserege volt, de 1988-tól új katonapolitika kialakításába kezdtek, amelynek az volt a célja, hogy a központban az orosz hegemoniát visszaállítsák.³⁸

Összefoglaló

A szentpétervári kormányzat a klasszikus nacionalizmus korában, a 19. században az ukránt nyelvjárásként kezelte, és határozott lépéseket tett az ukránok

³⁷ Valamilyen szinten szerepet kaphatna itt a pánszlávizmus is mint szlávokat egyesítő ideológia, viszont a tapasztalataink azt támasztják alá, hogy az oroszok ezt a doktrínát mindig a saját nemzeti céljaiknak alárendelve kezelték. Ami azt jelenti, amennyiben harmonizált nemzeti céljaikkal, akkor örültek neki, de ha nem, akkor „elfeledtek róla”!

³⁸ A Szovjetunióban 1968 után két év volt a kötelező katonai szolgálat – kivéve a haditengerészetet, ahol három. Lásd RAKOWSKA-HARMSTONE 1990: 81–92.

asszimilációjára. Az ukrán nemzeti mozgalom szerencséjére viszont az Osztrák–Magyar Monarchiában az ukránok szabadon tudták kultúrájukat fejleszteni, voltak képviselőik a bécsi parlamentben, és 1905-öt követően ukrán képviselőcsoport alakult a Dumában Szentpéterváron is. A neoszláv mozgalomban az ukránoknak – a belaruszokkal együtt – az orosz liberális nacionalizmus nem biztosított pozíciókat. Az I. világháborús fronthelyzet, illetve a februári forradalom, valamint a központi hatalmak és a bolsevik kormányzat közötti béketárgyalások meghozták az ukránok számára az önálló államiság ígérését, és mind az Ukrán Népköztársaság, mind Szkoropadszkij hetmanátusa nemzeti intézményeket is teremtett. Ahogy az oroszok, az ukránok is küldtek küldöttséget a Párizs környéki béketárgyalásokra, de Ukrajna elképesztő politikai megosztottsága és városai alapvetően orosz dominanciája miatt még a lengyelek támogatása is kevésnek bizonyult az önállóság kivívásához. Visszont a Szovjetunió egyik magállamát alkotta 1922-től kezdődően. A „korenizacija” politikájának köszönhetően az 1920-as évek az erőteljes ukránosítás, ukránosodás jegyében zajlottak, miközben Moszkva mezőgazdasági politikája többmillió ember-vesztést generált az 1930-as évek elején. Ettől kezdve a „korenizacija” is megakadt, és az évtized végére az ukrán nyelv használata ismét jelentősen visszaszorult. Ennek is volt szerepe abban, hogy Ukrajnában a lakosság jelentős része felszabadítóként üdvözölte a világháború során odaérkező német csapatokat. Ugyanekkor 1941-től kezdődően a szovjet-orosz vezetés fontosnak tartotta szláv alapon mozgósítani saját és Köztes-Európa szláv lakosságát, és a korábbi pánszláv és neoszláv törekvésekkel ellentétben immár a Szovjetunió Szláv Bizottságában fontos pozíciókat juttatott az ukránoknak. 1948-ban azonban a pánszláv politika némileg visszaszorult a Szovjetunióban, és ismét a hagyományos orosz nacionalizmus erősödött meg, egészen 1953-ig, Sztálin haláláig. Ekkortól – részben a legfelső szovjet elit összetételének is köszönhetően, illetve Moszkva nemzetközi politikájával összhangban – az ismételten alkalmazott „korenizacija” politikája Ukrajna számára nemzeti szempontból is kedvező volt, amennyiben mind politikai, mind kulturális szinten az oroszosításban, illetve az elnemzetietlenítésben legalábbis némi szünet következett be. A Brezsnyev-éra, amely 1964-től kezdődően a szovjetizálást orosz alapokon képzelte el, és törekedett valamennyi nemzetiség egységes szovjet néppé formálására, végül 1970-ben Seleszt leváltásától kezdve jelentette Ukrajna további oroszosítását.

Egyébként nemcsak Ukrajnáét! Ennek is szerepe lehetett ezért abban, hogy 1991 decemberében Oroszország mellett Ukrajna és Belarusz adta meg a kegyelemdöfést a Szovjetunióknak mint államalakulatnak.

Az 1990-es évek Ukrajnában az ukránok pozícióinak megteremtésével zajlottak, miközben az oroszok dominanciája – jórészt informálisan, illetve az orosz nyelvű

sajtról keresztül – továbbra is fennmaradt. További kutatásokat igényel, hogy az ukrain oligarchák személyi összetétele, oroszországi üzletemberekkel való kapcsolata pontosan milyen volt, és mekkora hatása volt az ukrainai politikára. Az viszont kétségtelen, hogy Ukrajna jelentős orosz nyelvű lakossága, amely az ország keleti és déli részein domináns, nem élte meg diadalmenetként az ukránok pozícióinak erősödését.

Felhasznált irodalom

- AVTORHANOV, Abdurahman (1976): *Zagadka szmertyi Sztalina (Zagovor Berija)*. Frankfurt am Main: Possev – Henry Regnery.
- AVTORHANOV, Abdurahman (1979): *Szila i besszilije Brezsnyeva. Polityicseszkiye etjudi*. Frankfurt am Main: Possev, 215–239.
- AVTORKHANOV, Abdurakhman (1966): *The Communist Party Apparatus*. Chicago: Regnery.
- Az ukrán nemzeti mozgalom* (é. n.). Online: <https://studfile.net/preview/7767706/page:26/>
- BEISSINGER, Mark – Lubomyr HAJDA (1990): Nationalism and Reform in Soviet Politics. In Lubomyr HAJDA – Mark BEISSINGER (szerk.): *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, CO – San Francisco – Oxford: Westview.
- BOECK, Brian J. (2004–2005): What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name. *Harvard Ukrainian Studies*, 27(1–4), 33–65. Online: <https://www.husj.harvard.edu/articles/whats-in-a-name-semantic-separation-and-the-rise-of-the-ukrainian-national-name>
- BONKÁLÓ Sándor (1940): *A rutének (ruszinok)*. Budapest: Franklin Társulat.
- CARRÈRE D'ENCAUSSE, Hélène (2007): *Jevrazijszkaja imperija. Isztorija Rosszijszkaj imperiji sz 1552 g. do nasih dneij*. Moszkva, ROSSZPEN.
- CZÖVEK István (1993): Az 1867-es szláv kongresszus és a Habsburg Birodalom nemzetiségei. *Világtörténet*, 15(ősz/tél), 38–43. Online: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtortenet/vt_1993_2/czvek.pdf
- DZJUBA, Ivan (1973): *Internacionalizm ili ruszifikacija? Sz prilozsenijem visztuplenijija Dzjubi v Babjem Jare 29 szentyabryja 1966 g. Perevod sz ukrainszkovo*. London – Southampton: Szucsasz-nosztj.
- Encyclopedia.com [é. n.]: *Famine of 1946*. Online: www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/famine-1946
- GEBEI Sándor (2018): A „Kenyérbéke” – az első breszti béke, 1918. február 9. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae Sectio Historiae*, 45. 99–112. Online: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4068/1/Gebei_99-112.pdf
- GECSE Géza (2022): A „banderisták” harca – Harc a „banderisták” ellen – úttörő mini-konferencia Budapesten az ukrán nacionalista partizánmozgalomról. *Felvidék.ma*, 2022. június 18. Online: <https://felvidek.ma/2022/06/a-banderistak-harca-harc-a-banderistak-ellen-uttoro-mini-konferencia-budapesten-az-ukran-nacionalista-partizanmozgalomrol/>
- GYÓNI Gábor (2009): Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In JUHÁSZ József – KRAUSZ Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2009. február 9-én megtartott nemzetközi konferencia anyaga*. Budapest: L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 77–92.

- GYÓNI Gábor (2011): *A történelmi Oroszország népei. Adattár*. Budapest: Russica Pannonica.
- KOHN, Hans (1960): *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. New York: Vintage Books.
- KRAVTSIV, Bohdan – Mykhailo BOROVSZKY – Vasyl MARKUS – Avhustyn SHTEFAN (1993): Prosvita. Danylo HUSAR STRUK (szerk.): *Encyclopedia of Ukraine*. IV. Toronto: University of Toronto Press. Online: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\P\R\Prosvita.htm>
- KRUGLOV, Vlagyimir Nyikolajevics (2020): *Organyizacija tyerritoriji Rossziji v 1917–2007 gg.: Igyeji, praktyka, rezultati*. Moszkva–Szankt-Petyerburg: Insztitut rosszijszkoj isztoriji Rosszijszkoj akagyemiji nauk – Insztitut rosszijszkoj isztoriji RAN, Centr gumanyitarnih inyciatyiv.
- LENGYEL István (1975): *A breszt-litovszki béketárgyalások*. Budapest: Kossuth.
- PUSZTAY János (2006): *Nyelvvel hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa (1990): Nationalities and the Soviet Military. In Lubomyr HAJDA – Mark BEISSINGER (szerk.): *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, CO – San Francisco– Oxford: Westview.
- RÁTZ Kálmán (2000): *A pánszlávizmus története*. Budapest: Lucidus.
- RUGYENSKIJ, Nyikolaj (1982): A magyarság számszerű és területi megoszlása Európában, Magyarország határain túl. *Szovjet Irodalom*, 3. 150–165.
- SZILÁGYI Ákos (1989): *A negyedik Oroszország. Az orosz nacionalizmus családfeje*. Budapest: Szabad Tér
- SOLCHANYK, Roman (1990): Ukraine, Belorussia, and Moldavia: Imperial Integration, Russification, and the Struggle for National Survival. In Lubomyr HAJDA – Mark BEISSINGER (szerk.): *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, CO – San Francisco – Oxford: Westview.
- SZ. BÍRÓ Zoltán (2021): Putyin, a történész: Ukránok márpedig nincsenek. *Qubit*, 2021. július 29. Online: <https://qubit.hu/2021/07/29/putyin-a-tortenesz-ukranok-marpedig-nincsenek>
- TEFNER Zoltán (2007): *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája (1867–1914)*. Budapest: L'Harmattan.